

פתח דבר

פרופ' משה גרסיאל הוא בין החוקרים הבכירים באוניברסיטת בר-אילן ואחד מהמורים הוותיקים והמשובחים במחלקה לתנ"ך. הוא עמד בראשה שנים אחדות ותרם רבות לעיצוב נושאי ההוראה במחלקה. נוסף על כך הטביע את חותמו בעיקר בהדגשת החשיבה המדעית בנושאי הסיפור המקראי וחקר הגיאוגרפיה ההיסטורית של המקרא. המאמרים שבספר, פרי עטם של עמיתיו, מוקיריו, ידידיו ותלמידיו, מייצגים את תחומי המחקר הקרובים ללבו: אמנות הכתיבה המקראית, פרשנות פנים-מקראית ובתור-מקראית, ארכיאולוגיה, ההיסטוריה וההיסטוריוגרפיה המקראית על רקע המקורות של המזרח הקדום.

סדר המאמרים בקובץ זה בהתאם לתחומי המחקר שלהם. לאחר שרטוט קווים לפועלו של משה גרסיאל כחוקר וכמורה ולאחר רשימת פרסומיו באים שלוש-עשר מאמרים העוסקים בעיוני מקרא: מאמרו של גארי רנדסבורג, "לשון מבולבלת כתכסיס ספרותי בסיפור המקראי", מצביע על מקרים במקרא, שבהם ניסוח מעורפל ומבולבל הנראה כמשובש, משקף את הסיטואציה המבולבלת המתוארת בעלילה. יאירה אמית, במאמרה "על סיומים ובעיקר על הסיום המהפך", סוקרת שורה של סיומים אופייניים לסיפור המקראי ומרחיבה את הדיון בסוג מסוים המכונה "הסיום המהפך". את הסיום המהפך אפשר לזהות על פי המתח או אי-ההתאמה בין הסיום לבין הרצף שקדם לו. גילוי המתח מנחה את הקורא לנמק את התופעה תוך עיון מחודש בחומר שקדם, וכך תורם הסיום למשמעות שונה של הטקסט כולו. המאמר של יצחק אבישור, "המסגרת" ביחידות סגנוניות וביחידות ספרותיות בשירה המקראית", מוקדש לחקירת הדגם הסגנוני-ספרותי "המסגרת" (inclusio) בשירה המקראית, שבו היוצר חותם יחידה ספרותית במעין מה שפתח, והיצירה נמצאת במסגרת תוחמת המעידה על תחילתה ועל סיומה. יעל שמש, במאמרה "דמותה של רחל: מרעיה אהובה לאם האומה", משרטטת את דמותה של רחל כפי שהיא מעוצבת בספר בראשית, ובוחרת את הטרנספורמציה שעברה דמותה במקרא מחוץ לספר בראשית. ניצניה של טרנספורמציה זו ניכרים כבר בשתי התייחסויות קצרות לרחל, או לקברה, בשמואל א' 2 וברות ד' 11, והיא מגיעה לשיא עצמתה בנבואה שבפרק לא בספר ירמיה על רחל המבכה על בניה. אליהו עסיס, במאמרו "המשמעות התיאולוגית של מעילת עכן בחרם (יהו' 1 ז 26)", סבור שמשמעות הלקיחה מן החרם היא פגיעה בה' כעושה מלחמה וכשולט על המציאות. תיקון החטא, שבו שותף העם כולו, כרוך בשינוי תודעתי של העם בדבר מקומו של האל במהלך האירועים. שינוי תודעה זה נעשה באמצעות מעורבותם של העם ויהושע

בחשיפת החוטא. יהונתן יעקבס, במאמרו "כפיות רעה בסיפור המקראי, דוד כגומל טובה תחת רעה לאויביו", מציג אחד מקווי האופי שבהם מעוצבת דמותו של דוד המלך במחזור סיפורי דוד, הכולל שרשרת מקרים שבהם גומל דוד לאויביו טובה תחת הרעה שעשו לו. מיכאל אביעז, במאמרו "השתקפותו של חזון נתן (שמ"ב ז) בספר שמואל", מצביע על הזיקה בין הנושא המרכזי של חזון נתן – מלכות בית דוד – לבין ההדים לנושא זה בסיפורים שונים בספר, הדים המצביעים על זיקות של מוטיבים משותפים. זיקות אלה יש בהן כדי לתמוך בהשקפה שספר שמואל הוא חיבור אחדותי, מתוכנן ומחושב. יאיר הופמן, במאמרו "תפילת שלמה ונבואת המקדש (מל"א ח 14–53; יר' ז 1 – ח 3)", דן בשתי פרשיות אלה שבמרכזן עומד המקדש, ומבקש להראות כיצד העיון בהן יכול לתרום לברור כמה שאלות יסוד הנוגעות לפעילותה של הספרות המשנה-תורתית בדור החורבן. רימון כשר, במאמרו "מעמדו ותפקידיו של השליט בפרקי הגאולה שבספר יחזקאל", מציג את תפיסתו של יחזקאל הרואה את השליט העתידי כתוצאה של איזון בין כוחות מסורתיים מימי בית ראשון לבין המגמה למנוע קריסה נוספת של מלכות מאוחדת של יהודה וישראל. כינויו של השליט "נשיא" יש בו כדי להפחית ממעמדו המלוכני המסורתי. בהתאם לכך ניטל מן הנשיא חלק מהזכויות המוקנות לו בדין והמפורטות בפרשת המלך שבספר שמואל (שמ"א ח). עמוס פריש, במאמרו "שובה ישראל" – עיון בנבואת התשובה של הושע (הו' יד 2–10): בעקבי המילה המנחה שו"ב", קובע כי מתוארים בנבואה זו שני מצבים בסיסיים של יחסים בין עם ישראל לה' – ריחוק וקירוב. המילה המנחה שו"ב מבטאת בראש ובראשונה את המעבר של העם מן המצב הראשון לשני וגם את תגובת ה' לכך. עוד היא מבטאת את שני המצבים עצמם. שני המצבים כלולים בתמונת העמידה ושני ניגודיה – הנפילה ("כשלת") וההליכה קדימה ("ילכו יונקותיו"). אליעזר (אד) גרינשטיין, במחקרו "על כמה מטפורות בספר איוב", מציג את התיאוריות על המטפורות בחקר הספרות, והוא מנתח את הקביעה שמשמעותה של מטפורה זורמת בשני כיוונים – מהמשמעות המילולית אל המשמעות הפיגורטיבית ולהפך. במאמרו של זאב ויסמן (ז"ל), "דניאל בין 'נביא' ל'חזוה'", נבדקת מחדש ההבחנה הפנומנולוגית והספרותית בין הנבואה לבין האפוקליפטיקה הקשורה בדיוקנו של דניאל ובספר הנקרא על שמו. דוד גלעד, במאמרו "שלהי ממלכת יהודה לפי ספר דברי הימים: עיון מתודולוגי", דן בשאלות אם מגוון הוואריאציות הבאות בדברי הימים בקשר לדמותו של יאשיהו ולמלכויותיהם של ארבעת יורשיו (יהואחז, יהויקים, יהויכין וצדקיהו) מצביע על שימוש שעשה בעל דברי הימים במקורות היסטוריים חוץ-מקראיים ו/או במסורות טקסטואליות אלטרנטיביות, או לְחִלופִין, שמא זו הרצאה עצמאית ביסודה, המעוצבת בעיקר על-ידי שיקולים תיאולוגיים ייחודיים, גם אם היא מושפעת ממסורות פנים-מקראיות אחרות.

חמשת המאמרים הבאים עוסקים בעיוני מקרא לאור תעודות מהמזרח הקדום: נילי שופק, במאמרה "על שני משחקי מילים בחלומות שרי פרעה (בר' מ 5–22)", מדגימה משחקי מילים המשמשים בחלומות במסופוטמיה ובמצרים העתיקה, והיא מזהה את התופעה גם בסיפור חלומות שרי פרעה, שפֶּשֶׂרם מתבסס, בין היתר, על משחקי

מילים. אלה מושווים עם החלום המצרי ועם מקבילות אחרות מן המזרח הקדום. לאחר דיון בחוקי המקרא והמזרח הקדום מסיק יוסף פליישמן, במאמרו "הרקע המשפטי להיענות כלב לתביעתה של בתו עכסה (יהו' טו 16–19, שופ' א 12–15)", כי עכסה בת כלב מוצגת כאישה דעתנית המסרבת להיכנע לתכתיבים חברתיים, אישה שניחנה בראייה כלכלית ארוכת טווח. היא מכירה היטב בחסרונות הכלכליים של חבל הארץ שקיבלה מאביה כנדוניה, ולאור הזכויות המוקנות לה כבת היא דורשת מאביה תוספת נדוניה והשבחתה מבלי לפגוע במערך החוקי-משפטי שנהג באותם ימים. מאיר מלול, במאמרו "לרקעם הטקסי-המשפטי של צירופי לשון וביטויים אחדים בעברית המקראית", מבקש לחשוף את הרקע הטקסי-ביצועי של ביטויי לשון ציוריים בלשון המקרא ואת משמעם הסמלי המשפטי. הנחת היסוד שעליה נשען מחקר זה היא, שישנם בלשון המקרא ובלשונות הקדומות ביטויים שמקורם במחוות סמליות בעלות מטען משפטי, שבוצעו הלכה למעשה בסיטואציות משפטיות מסוימות, ועם הזמן קפאו ועברו למישור הלשוני-טורני. עידן ברייר, במחקרו "הרכיב 'כלב' בשמות פרטיים במקרא ובמזרח הקדום", מצביע על הרכיב "כלב", המוכר מהמקרא משמו של כלב בן יפונה, ועל הופעותיו בשמות פרטיים רבים מארצות המזרח הקדום. הוא בוחן את הסיבות לשימוש בשמה של החיה לאור הדימויים שנודעו לה בספרות הקדומה. כמו כן מתחקה המחקר אחר תפוצתם הכרונולוגית והגיאוגרפית של השמות שהכילו את הרכיב הנדון. איתמר זינגר, במחקרו "הטלת ספק בצדק האלוהי בתפילות החתיות", בוחן את האופן שבו התמודדו מלכים חתיים עם בעיית עוון אבות הנפקד על הבנים ועם בעיית הענישה הקולקטיבית.

בהמשך מוצגים חמישה מחקרים העוסקים בעיוני מקרא לאור ההיסטוריה, הגיאוגרפיה והארכיאולוגיה. אברהם פאוסט, במאמרו "יִבְתִּי הַחֲצֵרִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם חֵמָה סָבִיב עַל שְׂדֵה הָאָרֶץ יְחֶשֶׁב": הטרמינולוגיה היישובית המקראית לאור הממצא הארכיאולוגי, דן בשאלה מדוע שונה, לפי הפסוקים בספר ויקרא כה 29–31, דינו של בית בעיר חומה מדינם של בתי החצרים, והוא מגיע למסקנה, כי הכרת הריאליה היישובית בתקופת המלוכה מאפשרת להבין כראוי הן את משמעות הפסוקים והן את הרציונל העומד מאחורי החוק. מאמרו של שמואל ורגון עוסק בפרשת "רדיפות שאול אחרי דוד בארץ יהודה ורקען הגיאוגרפי". במחקר זה מציע המחבר סדר הגיוני משוחזר של התמונה הגיאוגרפית-היסטורית שעמדה, ככל הנראה, לנגד עיניו של מחבר ספר שמואל בשעה שתיאר את תלאותיו ואת ניסיונותיו של דוד בתקופת בריחתו מפני חרב שאול עד היום שבו עלה עם גדודו לחברון לאחר מות שאול. בוסתנאי עודד, במאמרו "איתור גולים מישראל ומיהודה: פרק בחקר ראשיתן של גלויות אשור ובבל (722–538 לפסה"נ)", מציין כי מלכי אשור כבשו את ממלכת שומרון והגלו רבים מתושביה אל ארץ אשור. נבוכדנאצר השני החריב את ממלכת יהודה, ורבים מתושביה נלקחו והוגלו בבלה. המאמר דן בדרכים ובשיטות לאתר במסופוטמיה ובחבלים הנרחבים סביבה את צאצאיהם של הגולים מממלכת שומרון לאשור ומממלכת יהודה לבבל. מאמרו של גרשון גליל, "תהליך ההתהוות וההתנחלות של משפחות חור, בכור אפרתה", דן ברשימות היחס של בני חור בספר דברי הימים.

המחבר רואה ברשימות אלה מקור היסטורי רב-חשיבות המלמד על תהליכי ההתהוות וההתנחלות של בני חור בכור אפרתה אבי בית לחם. לדעת המחבר, נשתמר בספר דברי הימים א ב-ד מקור קדום, שיסודו בכרית שכרת דוד עם משפחות יהודה כאשר מלך בחברון. מאמרו של אהרן דמסקי, "בְּתִיָּה בַת פִּרְעָה וְקִרְוֵיָהּ בַּנְּחֻלַת יְהוּדָה (דה"א ד 15-20)", עוסק במבנה הרשימה של בני כָּלֵב וּבִשְׂאֵלַת זְהוּתָהּ שֶׁל בְּתִיָּה בַת פִּרְעָה, המופיעה ברשימה המציינת את קשרי החיתון השבטי של בעלה, מרד הכלבי. לדעת המחבר, אין לבתיה זו זיקה לפרעה מלך מצרים.

ארבעה מחקרים העוסקים בפרשנות (פנים-מקראית, בתר-מקראית קדומה ומסורתית). יאיר זקוביץ, במאמרו "לְכָלֵם שְׁמוֹת יִקְרָא": על זיהוי אלמונים בספרות המקרא", דן בתופעה המצויה במקרא ובספרות הבתר-מקראית, שבה דמויות משניות ושוליות רבות מופיעות במקרא בצורה אנונימית, ואילו הספרות הבתר-מקראית גואלת רבות מהן מאלמוניותן ומעניקה להן שם וזהות. וכן הוא דן בתופעת עיבוי ביוגרפיה של שתי דמויות ומיזוגן לאחת, היינו, זיהוי דמויות הנושאות שמות זהים או דומים ואפילו שמות שונים לחלוטין. במאמרו "חטא ראובן עם בלהה בחיבור צוואת ראובן" דן יעקב כדורי בהרחבה בפרשנות הבתר-מקראית לסיפור חטאו של ראובן עם בלהה (בר' לה 22; מט 2-5), בעיקר בספר היובלים ובצוואת עשרת השבטים. הוא מראה, שפרטים שונים שהוסיפו מחבריהם של אותם שכתובים אחרי חתימת התנ"ך – אינם פרי דמיון בעלמא, אלא הם פירושים של מילים או משפטים תמוהים המופיעים בשני הקטעים המקראיים הנדונים. במאמרו "עיונים נבחרים בפירוש הקדום למקרא מביזנטין" מציג גרשון ברין קווים נבחרים לקובץ הפרשנות שפרסם ניקולס דה-לנג' בשנת 1996. היות שהפרשנים הכלולים בקובץ הם מסוף המאה ה-10 ומתחילת המאה ה-11 (ואולי אף קודם לזה), הרי הם מראשוני הפרשנים של ימי הביניים, ונראה שעל אף ראשוניותם הם גיבשו דרכי פרשנות חדשות ומפתיעות הן בתחום פירוש הפשט והן בגישתם לשאלות של דרכי כתיבת המקראות ועריכתם, ועוד נושאים כיוצא באלה. מאמרו של אהרן מונדשיין, "ביאורו העיוני של ראב"ע לדברי הימים א כט 11-13: מהדורה ביקורתית", החותם את הקובץ, עוסק ביחידת הפירוש של ראב"ע לשלושה פסוקים אלה, שראתה אור לפני יותר מ-130 שנה, בשיבושים רבים. פירוש ייחודי זה מתפרסם כאן במהדורה ביקורתית בצירוף ניתוח, פירוש רחב ומבוא מקיף.

חובה נעימה היא לנו להודות לכל אלה שנענו בשמחה לפנייתנו והואילו לתרום מפרי עמלם, ולאלה שטרחו בהתקנת המאמרים, בעריכת הספר ובהבאתו לדפוס, ובהם ד"ר יהושע ברמן, שתרגם כמה מן התקצירים לאנגלית, מר תנחום אבגר, שהופקד על העריכה הלשונית, גב' מרגלית אבישר, מנהלת הוצאת אוניברסיטת ברא"ל, וצוות העובדים ובייחוד גב' ענת גל וגב' אן למדן על הטיפול המסור והקפדני בהפקת הספר עד לצורתו הנאה, כפי שהוא לפנינו; תודה למזכירות המחלקה לתנ"ך, גב' חדוה קפלן וגב' חניה שפונגין, על טרחתן ועזרתן המרובה בכל הקשור לענייני ארגון והקלדה, על כולם תבוא הברכה. תודתנו לאלה שסייעו במשאבים להוצאת הספר לאור: לדקן הקודם של הפקולטה למדעי היהדות פרופ' יהושע שוורץ ולדקן הנוכחי פרופ' משה

אורפלי, לראש מנהל הפקולטה, מר יצחק קרנר, לרקטור הקודם, פרופ' יוסף ישורון, לסגנית הנשיא למחקר לשעבר פרופ' מינה טייכר — כל אלה תרמו כספים מקרנות העומדות לרשותם. לכולם שלוחה תודתנו על העזרה אשר באמצעותה היו לשותפים במתן כבוד לבעל היובל פרופ' משה גרסיאל ובקידומו של מחקר התנ"ך בישראל. נחתום בתודה למכובדנו בעל היובל על תרומתו רבת השנים לנו — למחלקה לתנ"ך, לפקולטה למדעי היהדות, לאוניברסיטת בר־אילן, לחברה הישראלית ולקהילה המדעית, ונאחל לו שיזכה לעוד שנים רבות של פעילות מבורכת בתחום המחקר וההוראה.

העורכים

